

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК ЧИННИК ГАЛУЗЕВОЇ І НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

В статті розглядаються проблеми переходу харчової промисловості на інноваційний шлях розвитку. На основі вивчення нормативно-правових документів та літературних джерел висвітлено основні напрямки інновацій в контексті викликів глобалізації, проаналізовано значний масив економіко-статистичної інформації, що характеризує інноваційну діяльність харчових підприємств, обґрунтовано напрямки та механізми державного стимулювання інноваційного розвитку галузі.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, конкурентоспроможність, інновація.

Постановка проблеми. Загострення конкуренції з боку іноземних конкурентів, що зумовлене процесами глобалізації та економічної інтеграції, жорсткі умови виходу на світовий продовольчий ринок, які передбачають дотримання технічних умов виробництва продукції, стандартизації та контролю її якості вимагають прискорення інноваційного розвитку галузі. Крім того, як вже відмічалось в першому розділі, реалізація потенціалу розвитку харчової промисловості, ефективність виконання її місії та завдань розвитку можлива лише на основі інноваційного сценарію її розвитку, що дозволить вирішити не тільки наявні проблеми, а й забезпечить формування довгострокових конкурентних переваг як для галузі, так і для країни в цілому. Формування та реалізація такого сценарію має відбуватися відповідно до здійснюваної в державі економічної, промислової та інноваційної політики.

В програмних документах уряду України одним із пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку держави визнається перехід економіки на інноваційний шлях розвитку. В Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції», розробниками якої є провідні вчені-економісти нашої країни, базовим принципом стратегічного курсу визначено утвердження України як конкурентоспроможної високотехнологічної держави [1, с. 4].

Реалізація цього пріоритету вимагає від держави створення належного нормативно-правового забезпечення та створення організаційних і економічних передумов для

комерціалізації і широкого залучення в господарський обіг результатів науково-технічної діяльності, а від секторів та галузей економіки – виробництва на їх основі наукомісткої конкурентоспроможної продукції.

Аналіз останніх публікацій. Вітчизняні науковці зробили значний внесок в розробку теоретичних проблем формування інноваційно-орієнтованої економіки, створення ефективних механізмів стимулювання інноваційної діяльності, комерціалізації науково-технічних розробок, формування інноваційної інфраструктури, розробки програм та стратегій інноваційного розвитку провідних секторів економіки. Серед них слід відзначити праці О. І. Амоші, В. М. Геєця, С. М. Ілляшенка та ін. Проблеми інноваційного розвитку харчової промисловості знайшли своє відображення в публікаціях О. І. Дація, Л. В. Дейнеко, Д. Ф. Крисанова, М. П. Сичевського та ін. [2-6].

На жаль, така значна увага до інноваційного розвитку з боку науковців поки що не знайшла бажаного відображення в реальних економічних показниках розвитку економіки та окремих її галузей, в тому числі і харчової промисловості. Суттєвих змін в сфері її інноваційного розвитку не відбулося. Тому, на наш погляд, наукове дослідження проблем реалізації інноваційної моделі розвитку лишається актуальним і значущим для господарської практики.

Виклад основного матеріалу. Існуючі проблеми в переході харчової промисловості на інноваційний шлях розвитку, на нашу думку, пов'язані не лише з недосконалістю організаційно-економічного механізму, що не створює достатньо стимулів для інновацій, а й рядом загальних чинників. По-перше, в умовах економічної нестабільності домінують короткострокові пріоритети, підприємці орієнтуються на швидку окупність бізнесу з мінімальним ризиком, тоді як впровадження інновацій потребує більш значних коштів, є ризикованішим і ефект від їх впровадження є пролонгованим в часі. По-друге, значна частка підприємств харчової промисловості ще не повністю позбавилась наслідків минулої економічної кризи, має низьку рентабельність виробництва і не змогла накопичити достатньо коштів для здійснення техніко-технологічного оновлення виробництва. Особливо це стосується малих та середніх підприємств, вони самостійно, без державної підтримки неспроможні повномасштабно розгорнути інноваційний процес. По-третє, наявність дешевої робочої сили не заохочує підприємців модернізувати виробництво. По-четверте, швидка олігополізація ринків продовольчих товарів, яка відбувається сьогодні, також не є заохочуючим чинником до впровадження інновацій. По-п'яте, недоліки в системі освіти. Матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів та їх кадровий склад не дозволяють підготувати інженерно-технічних кадрів, здатних працювати на сучасному прогресивному

обладнанні та фахівців, здатних впроваджувати новітні технології, в тому числі у сфері контролю за якістю та безпечністю продукції.

На сьогодні, в умовах зростаючої конкуренції на внутрішньому ринку продовольчих товарів, посилюючого тиску з боку іноземних виробників, розгортання інфляційних процесів, при постійному зростанні вартості енергоносіїв, дефіциті кваліфікованої робочої сили, інновації стають головним і необхідним чинником забезпечення конкурентних переваг для харчових підприємств і галузі в цілому.

Крім того, в умовах зростання відкритості внутрішнього ринку (на сьогодні на вимогу СОТ зняті практично всі бар'єри для імпорту в Україну продовольчих товарів) вітчизняним споживачам постійно пропонується широкий асортимент продовольчих товарів, при цьому продукція швидко змінюється, вдосконалюється її зміст і упаковка. Тому, не розвиваючи свій інноваційний потенціал, виробники не будуть здатні відповідати сучасним вимогам ринку та конкурувати з більш сприйнятливими до нововведень конкурентами. Тож постійне вдосконалення обладнання та технологій, впровадження інновацій є сьогодні необхідною передумовою становлення високоефективної та конкурентоздатної на внутрішньому та світовому ринках харчової промисловості України.

Головними напрямками розвитку інновацій в харчовій промисловості сьогодні визнано: удосконалення біотехнологічних процесів переробки сільськогосподарської сировини, враховуючи одержання нових видів продуктів загального та спеціального призначення з використанням ферментних препаратів та біологічно активних речовин; удосконалення системи зберігання продовольства на всьому шляху пересування сировини і готової продукції, від поля або ферми до споживача, що забезпечує максимальне зберігання якості та зниження втрат біологічної цінності продуктів; використання побічної сировини харчової промисловості для виробництва повноцінних продуктів харчування і високоякісних кормів для тваринництва; створення технології виробництва якісно нових харчових продуктів з направлено зміненим хімічним складом, відповідно до потреб організму людини; забезпечення максимального збереження харчової цінності і якості продукції за рахунок застосування сучасних технологій і обладнання, що виключають можливість бактеріального, хімічного і фізичного забруднення; удосконалення нормативно-методичної бази державного нагляду за якістю і безпекою харчових продуктів і продовольчої сировини з метою контролю умов виробництва, закупки, поставки, транспортування, збереження і реалізації продукції, створення системи виробництва харчових продуктів гарантованої якості; створення сучасної інструментальної і аналітичної бази контролю якості і безпеки продовольчої сировини та харчових продуктів.

Проведений нами аналіз інноваційної діяльності харчової промисловості показав, що серед інноваційно-активних підприємств промисловості України 23,3% припадало на харчову промисловість, при чому за період з 2004 р. по 2007 р. їх частка зросла майже вдвічі (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка питомої ваги інноваційно-активних підприємств харчової промисловості в загальній кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації у 2004–2007 рр.

	2004		2005		2006		2007	
	Кількість підприємств, (одиниць)	У % до загальної кількості промислових підприємств	Кількість підприємств, (одиниць)	У % до загальної кількості промислових підприємств	Кількість підприємств, (одиниць)	У % до загальної кількості промислових підприємств	Кількість підприємств, (одиниць)	У % до загальної кількості промислових підприємств
Займалися інноваційною діяльністю	334	12,3	267	22,4	243	21,7	343	23,3
З них витрачали кошти на напрямом інноваційної діяльності:								
Дослідження і розробки	27	8,1	19	6,0	23	7,8	22	7,7
Придбання нових технологій	36	10,8	27	23,9	19	19,4	16	11,1
Придбання виключних прав на винаходи ліцензій	13	3,9	12	19,7	6	13,0
Виробниче проектування впровадження нових методів виробництв	59	17,7	40	10,6	26	7,4
Придбання машин, обладнання установок	148	44,3	109	19,8	114	22,3	208	23,2
Маркетинг та реклама	70	20,9	64	19,0	51	17,5
Інші	49	14,7	37	17,6	36	21,9	73	16,7

*Складено та розраховано за даними: Статистичний збірник “Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2007 році” / [за ред. І. В. Калачова]. — К. : Держ. ком. статистики України, 2008. — С. 198—204.

Однак, серед підприємств харчової промисловості інноваційно-активними були лише 11,2% підприємств, проте і тут спостерігалась позитивна тенденція щорічного зростання їх частки (табл. 2).

За проаналізований період зросли також витрати харчових підприємств на інноваційну діяльність (табл. 3). За період з 2004 р. по 2007 р. загальний обсяг цих витрат

збільшився в майже в 2,5 рази, а в розрахунку на одне підприємство цей показник був ще вищий. Зростання витрат відбувалось за всіма напрямками, крім придбання нових технологій, однак за цим показником спостерігаються значні річні коливання, тож якщо порівняти середні показники за 2001–2003 рр. та 2004–2006 рр. динаміка також буде позитивною. Основною статтею витрат було придбання машин, обладнання та програмного забезпечення (у 2007 р – 1504 млн. грн., або 87% всіх витрат на інноваційну діяльність). Другою значною частиною витрат були маркетинг і реклама. На внутрішні науково-дослідні розробки (НДР) підприємства витратили у 2007 р. лише 24,9 млн. грн., або 1,4% від усіх витрат.

Таблиця 2

Динаміка питомої ваги інноваційно-активних підприємств у загальній кількості підприємств харчової промисловості в 2005–2007 рр. (у % до заг. кількості підприємств)

Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	Всього	з них:		
		Здійснювали механізацію та автоматизацію виробництва	Впроваджували нові технологічні процеси	Освоювали виробництво нових видів продукції
2005	5,9	2,6	2,6	2,6
2006	8,4	4,4	2,1	3,0
2007	11,2	8,0	4,5	3,0

*Складено та розраховано за даними: Статистичний збірник “Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2007 році” / [за ред. І. В. Калачова]. — К. : Держ. ком. статистики України, 2008. — С. 244—246.

Таблиця 3

Розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості в 2007 р.

	Промисловість		Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	
	тис. грн	%	тис. грн.	%
Всього	10850897,9	100,0	1729336,7	100,0
Внутрішні НДР	793550,5	7,3 2	4926,7	1,4
Зовнішні НДР	192890,8	1,8	5393,0	0,3
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	7471149,8	68,9	1504042,2	87,0
Інші зовнішні знання	328421,6	3,0	10700,4	0,6
Інші	2064885,2	19,0	184274,4	10,7

*Складено та розраховано за даними: Статистичний збірник “Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2007 році” / [за ред. І. В. Калачова]. — К. : Держ. ком. статистики України, 2008. — С. 215.

В табл. 4 наведені дані, що характеризують динаміку обсягів витрат харчової промисловості на власні НДР, а також їх структуру. Як бачимо, за період з 2003 по 2007 р. ці

витрати мали тенденцію до зростання, а в їх структурі майже половина припадала на фундаментальні науково-технічні розробки.

Таблиця 4

Динаміка обсягів наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій за видом економічної діяльності – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів

	2003	2004	2005	2006	2007
Фундаментальні науково-технічні розробки, тис. грн. всього	11459,4	25050,4	23700,2	42331,6	33543,2
у тому числі:					
фундаментальні дослідження	2092,0	3183,7	2517,5	17237,6	2793,4
прикладні дослідження	3023,9	3913,3	6612	9218,8	7105,1
розробки	4709,0	13593,3	12125,5	9433,2	9815,4
науково-технічні послуги	1634,5	4360,1	2444,3	6442,0	3829,3

*Складено та розраховано за даними: Статистичний збірник “Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2007 році” / [за ред. І. В. Калачова]. — К. : Держ. ком. статистики України, 2008. — С. 124.

Основними джерелами фінансування витрат у харчовій промисловості (табл. 5) були власні кошти підприємств. У 2007 р. їх частка складала 78,3%. П'ята частина витрат здійснювалась за рахунок кредитів, іноземні інвестори протягом 2006–2007 рр. на інновації коштів практично не витрачали, хоча по окремих роках (2002, 2003, 2005) їх внесок в провадження інновацій був досить помітним. Державне фінансування інноваційного розвитку харчових виробництв не перевищувало 0,2%, а по окремих роках взагалі не здійснювалось.

Проведений аналіз показників питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації та частки інноваційної продукції в загальному обсязі відвантаженої продукції підприємств, що впроваджували інновації, показав низький рівень інновативності харчової промисловості навіть у тих галузях, що мають достатньо високий рівень конкурентоспроможності. Для успішної роботи в умовах глобальної конкуренції доля підприємств, що впроваджують інновації повинна зрости до 40-45%, а питома вага інноваційної продукції – до 25-30%.

В умовах обмежених ресурсів для бюджетної підтримки інноваційного розвитку харчової промисловості, однією з ефективних форм є застосування системи державних, галузевих і регіональних програм, які передбачають здійснення науково-дослідних розробок, створення інноваційної продукції, організацію інноваційної діяльності і впровадження науково-технічних досягнень у виробництво харчових продуктів. В цьому напрямку Законом України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” передбачено формування та затвердження стратегічних (не менше десяти років) та середньострокових (протягом трьох-п'яти років) пріоритетних напрямів інноваційної діяльності щодо освоєння

випуску нових наукоємних товарів та послуг з високою конкурентоспроможністю на внутрішньому або зовнішньому ринках для забезпечення економічного зростання підприємств, галузей, соціально-економічного зростання держави на основі науково-аналітичних та прогнозних досліджень, врахування тенденцій світового соціально-економічного розвитку, можливостей та становища інноваційного потенціалу країни.

Для стимулювання інноваційного розвитку харчової промисловості з боку держави необхідно орієнтувати її зовнішню політику на максимальне використання можливостей інтеграції з міжнародними економічними об'єднаннями та впровадити роботу з адаптації іноземного досвіду сприяння інноваційному розвитку.

Одним з визначальних чинників реалізації моделі інноваційного розвитку галузі є підготовка кваліфікованих кадрів для харчової промисловості. Однак, як вже зазначалось, сучасна система освіти характеризується застарілою матеріально-технічною та інформаційною базою, її кадровий склад не відповідає сучасним вимогам. Крім того, ускладнює ситуацію невідповідність кваліфікації випускників учбових закладів сучасним вимогам. Важливим при цьому вбачаємо вирішення питання кадрового забезпечення харчової промисловості, зокрема кваліфікованою робочою силою та якісно підготовленим відповідно до сучасних світових вимог інженерно-технічним персоналом. Найбільшим попитом на ринку праці для харчової промисловості користуються такі спеціалісти як: маркетологи, менеджери ринку харчових продуктів, ревізори контролінгу за якістю харчової продукції. Наприклад, харчові підприємства мають на сьогодні гостру потребу в ревізорах контролінгу, оскільки можливості галузі долучитися до європейського ринку продуктів харчування передбачають застосування систем забезпечення якості продукції, в основі яких запроваджено використання та підтвердження заходів контролю, що передбачає наявність висококваліфікованих кадрів для удосконалення системи аналізу ризиків і критичних контрольних точок, системи самоконтролю щодо безпеки продуктів харчування. Розв'язання цієї складної проблеми важливе на засадах співпраці держави, бізнес-структур, представників вузів, центральних та регіональних органів влади. Потрібна також зміна самої структури та змісту освітньої діяльності за рахунок створення нових типів професійних освітніх закладів з багаторівневою та багато профільною підготовкою спеціалістів.

Таблиця 5

Джерела фінансування витрат на інноваційну діяльність у харчовій промисловості

	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	т %	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Витрати всього	87468,7	100	57239,8	100,0	564182,4	1000,0	692332,2	100,0	1026455,5	100,0	810879,2	100,0	1729336,7	100,0
У т.ч. за рахунок коштів														
власних	418869,4	85,9	732863,9	76,6	335905,4	59,6	471175,5	68,17	31814,7	69,5	736303,4	90,8	1353805,8	78,3
держбюджетних	1745,1	0,4	-	-	1387,5	0,2	-	-	1849,6	0,2	-	-	2832,4	0,2
місцевих бюджетів	1554,4	0,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- місцевих бюджетів	1554,4	0,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- позабюджетних фондів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- вітчизняних інвесторів	90	0,02	5321,5	0,6	27849,2	4,9	4451,3	0,6	8289,2	0,8	1421,5	0,2	554,8	0,03
- іноземних інвесторів	28149,9	5,8	102581,5	10,7	94031,3	16,7	25190	3,6	97624,2	9,5	-	-	5137,4	0,3
- кредитів	24085,8	4,9	112980	11,8	104366	18,5	175101,2	25,3	204880,8	20	73154,3	9,0	349153,5	20,2
- інших	12974,1	2,7	3492,3	0,3	626	0,1	16414,2	2,4	-	-	-	-	17852,8	1,0

*Складено та розраховано за даними: Статистичний збірник "Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2007 році" / [за ред. І. В.

Калачова]. — К. : Держ. ком. статистики України, 2008. — С. 227.

Відповідність якості освіти конкретним потребам підприємств харчової промисловості може бути забезпечена лише за умов активної взаємодії професійної освіти з роботодавцями. Оскільки кожне підприємство має певну спеціалізацію і конкретні кадрові проблеми, то форми такої взаємодії можуть бути різними. Наприклад, бізнес-структури можуть встановлювати іменні стипендії для студентів, направляти до навчальних закладів молодь, що вже має вищу освіту, для перепідготовки і підвищення кваліфікації. Бізнес може здійснювати спонсорську допомогу студентам старших курсів, залучати їх для проходження практики. Також, виходячи з наявної потреби в інженерно-технічних кадрах, роботодавець може направляти молодь на навчання з відривом від виробництва на договірній основі, виплачуючи студенту виробничу стипендію протягом усього періоду навчання. Перспективним є створення на базі навчальних закладів бізнес-інкубаторів з активним залученням студентів і представників підприємств. Також доцільно створювати навчально-освітні центри, де б навчання відбувалося без відриву від виробництва, що сприятиме вирішенню проблеми розвитку безперервної професійної освіти.

Висновки. Таким чином, інноваційний розвиток підприємств є головним чинником успіху в зростаючій ринковій конкуренції, основним засобом підвищення ефективності виробництва та якості продукції харчової промисловості. Однак, на сьогодні значна частка харчових виробництв має застарілу матеріально-технічну базу та неспроможна без допомоги держави впроваджувати новітні технології та технічні рішення. Управління інноваційним розвитком галузі повинно базуватись на узгодженій політиці держави, бізнесу та науки. Держава повинна підтримувати інноваційно-активні підприємства, забезпечувати еквівалентність конкурентних умов з зарубіжними виробниками продовольчих товарів, сприяти залученню інвестицій задля використання вітчизняних передових технологій та адаптації до вітчизняних умов іноземних технологічних інновацій. Сприяння розвитку галузевої науки та освіти також є одним з головних завдань держави в реалізації інноваційної моделі розвитку галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) “Шляхом європейської інтеграції” / [Гальчинський А. С., Геєць В. М., Бабенко С. Г. та ін.]; Нац. ін-т страт. досл.; Ін-т економ. прогноз. НАН України — К., 2004. — 416 с.
2. Амоша О. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення / Олександр Амоша // Економіст. — 2005. — № 6. — С. 28—34.

3. Зведений прогноз науково-технологічного та інноваційного розвитку України на найближчі 5 років та наступне десятиліття [Геєць В. М., Александрова В. П., Скрипниченко М. І. та ін.]. — К. : Фенікс. - 2007. — 152 с.

4. Дейнеко Л. В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень: проблеми теорії та практики / Дейнеко Л. В. — К. : Знання. - 1999. — 331 с.

5. Сичевський М. П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України: монографія / Сичевський М. П.; за ред. С. І. Дорогунцова. — К. :Науковий Світ. - 2004. — 374 с.

6. Крисанов Д. Ф. Економіко-екологічні проблеми харчової промисловості України / Крисанов Д. Ф. — К. : Ін-т економ. НАН України. - 2002. — 247 с.

KUPCHAK P.M. INNOVATIVE DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY AS A FACTOR OF INDUSTRIAL AND NATIONAL COMPETITIVE ABILITY.

In the article the problems of food industry transition onto innovative way of progress. On the basis of legal documents learning and literary sources the main innovative tendencies in contest of challenges of globalization are explained, important file of economical statistical information is analyzed that characterized innovative activity of food enterprises, tendencies and mechanisms of state regulation of innovative industrial development are proved.

Keywords: globalization, integration, competitiveness, innovation.

КУПЧАК П.М. ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАК ФАКТОР ОТРАСЛЕВОЙ И НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ.

В статье рассматриваются проблемы перехода пищевой промышленности на инновационный путь развития. На основе изучения нормативно правовых документов и литературных источников отражены основные направления инноваций в контексте вызовов глобализации, проанализирован значительный массив экономико-статистической информации, которая характеризует инновационную деятельность пищевых предприятий, обоснованно направления и механизмы государственного стимулирования инновационного развития отрасли.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, конкурентоспособность, инновация.